

ІСТОРІЯ НАУКИ. ПЕРСОНАЛІЇ

**ВІДОМИЙ УКРАЇНСЬКИЙ ВЧЕНИЙ У ГАЛУЗІ БІОЛОГІЇ,
ДЕНДРОЛОГІЇ, ІНТРОДУКЦІЇ ТА АКЛІМАТИЗАЦІЇ РОСЛИН,
ЕКОЛОГІЇ, СЕЛЕКЦІЇ, САДОВО-ПАРКОВОГО МИСТЕЦТВА,
РЕСТАВРАЦІЇ ПАРКІВ ТА СУЧАСНОГО ПАРКОБУДІВНИЦТВА**

**(до 75-річчя від дня народження члена-кореспондента НАН України,
професора І. В. Косенка)**

ПРОФЕСОР ІВАН СЕМЕНОВИЧ КОСЕНКО

**«І я бачив, — нема чоловікові
кращого,
як ділами своїми радіти, бо
це доля його!»**

Еклезіаст, 3.22

У 2015 році наукова спільнота фітобіологів України, а також Австрії, Азербайджану, Білорусі, Італії, Киргизстану, Китаю, Молдови, Польщі, Росії, Румунії, Словаччини, США, Узбекистану, Чехії, Швеції та інших держав, з ботанічними науковими установами і вищими закладами освіти яких Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України підтримує тісні зв'язки, відзначає подвійний ювілей — 75-річчя від дня народження члена-кореспондента НАН України, доктора біологічних наук, професора Івана Семеновича Косенка (3 грудня) та 35-річчя його невтомної праці на посаді директора Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України (2 квітня).

Нині вже понад 35 дуже непростих із 75-ти прожитих Іваном Семеновичем років він очолює організаційну, виробничу і наукову роботу одного з найславетніших творінь світового садово-паркового мистецтва кінця XVIII – першої половини XIX ст. Без жодних перебільшень можна сказати, що І.С. Косенко віддав кращі роки свого життя «Софіївці». Тому, мабуть, доречно буде зробити короткий екскурс в історію парку, яку нинішній директор-ювіляр цілком слушно поділяє на сім періодів [1], хоча у ранніх публікаціях були інші підходи щодо періодизації його історичного розвитку [2, 3].

Парк було засновано у 1796 році польським шляхтичем графом Станіславом Щенським Потоцьким як дарунок коханій дружині Софії і майже відразу (у 1798 році) названо «Софіївка». До 1832 року парк був власністю родини Потоцьких, тож 1796–1832 рр. — **перший період**.

До **другого періоду** відносять 1832–1836 роки. У 1832 р. парк, як і всю власність Потоцьких, було конфісковано царським указом і передано Київській державній (казенній) палаті. Згідно з царським указом Миколи I від 21 квітня 1836 р. «Софіївку» підпорядковано Управлінню військових поселень під назвою «Царицин сад».

Третій період (1836–1958 рр.) — роки перебування «Царицина саду» у віданні Управління військових поселень. Протягом цього часу парк зазнає значних змін у порівнянні з тим, що зробив у ньому Л. Метцель з початку будівництва. У 1833 р. було прорізано вул. Садову, що з'єднала парк з містом. У 1841 р. встановлюють «Китайську альтанку» та альтанку «Грибок». У 1844 р. було влаштовано вхідну зону з вул. Садова, де будуються дві башти в готичному стилі. У 1842–1845 рр. за проектом архітектора Раппонета будують павільйон «Флори» на місці раніше знесеного сільського павільйону, а на острові Анти-Цирцеї — «Рожевий павільйон». З парку виносять бюст Т. Костюшка та скульптуру Ю. Понятовського. Після візиту в 1847 р. царя Миколи I, протягом 1850–1852 рр. вхідні башти перебудовують у класичному стилі (за проектом архітектора А. І. Штакеншнейдера), а також павільйони «Флори» і «Рожевий». Встановлюють обеліск «Орел», задля забезпечення тривкості ґрунту під яким на терасі «Муз» завалюють грот «Аполлона» [1].

Четвертий період (1859–1929 рр.) розпочався 30 березня 1859 р., коли царським указом «Царицин сад» було передано переведеному з Одеси Головному училищу садівництва (нині Уманський національний університет садівництва) з офіційною назвою «Уманський сад Головного училища садівництва», хоча неофіційно його ще довго іменували «Царициним садом». У 1923 р. парк у черговий раз перейменовано і названо «Сад імені III-го Інтернаціоналу».

Роки **п'ятого періоду** (1929–1955 рр.) починаються 18 травня 1929 р., коли «Сад імені III-го Інтернаціоналу» набув самостійного статусу державного заповідника. До 1955 року парк кілька разів перепідпорядковувався різним відомствам Ради Народних Комісарів тодішньої УРСР, а у 1945 р. йому було повернено історичну назву «Софіївка» і передано Управлінню у справах заповідників, зоопарків і зоосадів при РНК УРСР під назвою «Уманський державний заповідник «Софіївка».

Дати **шостого періоду** визначаються 1955–1980 роками. 26 вересня 1955 року Постановою Ради Міністрів УРСР за № 1184 «Софіївка» переводиться у відання АН УРСР і підпорядковується у своїй науковій діяльності Центральному ботанічному саду АН УРСР. У ці роки розширено тематику наукових досліджень, виконано значні роботи з реставрації об'єктів парку. У 1957 р. у парку створено Науково-технічну раду. Започатковані широкі дослідження репродуктивних особливостей інтродукованих рослин з метою розробки нових прийомів їх масового розмноження в умовах Лісостепу України. Для реалізації цієї тематики в 1978 р.

створюється установка штучного туману. За матеріалами виконаних у «Софіївці» досліджень друкуються численні наукові статті, З. Я. Іванова видає три монографії, а Б. С. Сидорук і А. Ф. Балабак захищають кандидатські дисертації.

Початок **сьомого періоду** історії «Софіївки» датується квітнем 1980 р., коли внаслідок небаченої до цього повені в ніч з 3 на 4 квітня 1980 р. вода прорвала дамбу Красноставської водойми і селевий потік з велетенськими брилами льоду практично знищив основні малі архітектурні форми парку, його дорожньо-алеюну систему, скульптури, рослинний покрив і т. д., а лише за дві доби до цього стихійного лиха розпорядженням Президії АН УРСР за № 504 від 31.03.1980 р. І. С. Косенка було призначено директором парку [3, 4].

Історія заснування і подальшого розвитку парку «Софіївка» загалом відома всім цінителям історичних парків і в Україні, і далеко за її межами. Починаючи з 19-го сторіччя видано багато книжок різного рівня наукової достовірності і художньої цінності, путівників, статей у наукових виданнях і газетах, переповідають чимало легенд про парк, про його засновників, будівничих і реставраторів [5–14]. Однак, найбільш виваженим науковим підходом вирізняються публікації І. С. Косенка та його послідовників [1, 2, 4, 15–19].

Не претендуючи на їхні пріоритети щодо історії «Софіївки» пропонуване дослідження стосується лише перебігу подій, пов'язаних з діяльністю колективу «Софіївки» і її директора під час найбільших потрясінь останнього 35-річчя, тобто з часу призначення І. С. Косенка директором парку. Варто лише зазначити, що член-кореспондент НАН України Тетяна Михайлівна Черевченко, яка в ті роки виконувала обов'язки заступника директора Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР, однією з перших відчула перспективність Івана Семеновича не лише як надзвичайно відповідального, скрупульозного дослідника, а й як організатора науки і рекомендувала своєму тодішньому директорові — академіку Андрію Михайловичу Гродзинському, зупинити на ньому вибір при призначенні керівника «Софіївки» [3].

Упродовж 35 років, що минули з часу призначення І. С. Косенка директором, можна виділити чотири катаклізми, коли власне вирішувалася доля «Софіївки»:

1. **Квітень–травень 1980 р.** Щойно-призначений директор змушений був долати наслідки природної катастрофи, а саме як непоправну катастрофу сприйняли в усьому світі цінителі історичних парків руйнації спричинені селевим потоком з понад 70-сантиметровою кригою, від ударів якої і сьогодні можна побачити згоїни на вікових деревах. Менш міцні дерева й кущі, альтанки, фонтан «Змія», чимало скульптур і вхідні ворота були повністю знесені (рис. 1, 2), однак наприкінці травня того ж року «Софіївка» вже приймала екскурсійні групи (рис. 3).
2. **1986–1987 рр.** Хімічна загроза, що нависла не лише над «Софіївкою», а й могла спричинити екологічну катастрофу в місті і регіоні (проект цеху нікотинової кислоти під Уманню), була відвернена у травні того ж року завдяки мужності І. С. Косенка і його безмежній вірі в можливість досягнення нездійсненого, якщо правда на твоєму боці.
3. **Буремні 1990-роки**, коли у «Софіївці» рекордними темпами по тальвегу Грекової балки відповідно з історичним (за 1855 р.!) проектом розвитку «Софіївки», будується нова частина з вхідною зоною з вулиці Київська (рис. 4, 5).
4. **2014–2015 рр.** з ініціативи І. С. Косенка проводиться реставрація історичного ядра парку.

Про надзвичайні труднощі роботи директора впродовж кожного з чотирьох названих кризових етапів новітньої історії «Софіївки» і напружену повсякденну працю, повну мобілізацію всіх сил і можливостей можна писати окремі монографії, романи й повісті, що й буде зроблено прийдешніми поколіннями митців і науковців, нині ж зазначимо лише деякі аспекти тих років.

Рис. 1. Зруйнований Головний вхід (квітень 1980 року)

Рис. 2. Рештки Фазанника віднесені повинню до Критського лабіринту (квітень 1980 року)

Рис. 3. Відновлений Головний вхід (серпень 1980 року)

Рис. 4. Будівництво вхідної зони з вул. Київська у розпалі (початок 90-років)

Рис. 5. Новозбудована вхідна зона з вул. Київська (1996 р.)

1980–1984 рр. Матеріали щодо ролі постаті І. С. Косенка як ефективного менеджера, спроможного взяти відповідальність за долю парку й очолюваного ним колективу і долаючи об'єктивні і суб'єктивні перешкоди саме у кризових ситуаціях приймати правильні рішення частково вже були оприлюднені [20, 21]. Однак пригадуючи ті події нині навіть страшно уявити собі, що було б з «Софіївкою», якби в той час її очолював не такий енергійний, амбітний і переконаний у необхідності відродити історичний парк молодий директор, яким був тоді І. С. Косенко. Саме у ті, найбільш критичні години, розкрилися найкращі риси і надзвичайний організаторський талант Івана Семеновича, який зумів не лише мобілізувати весь

трудоий колектив «Софіївки», а також залучитися підтримкою підприємств і установ міста та допомогою Уряду України й АН УРСР. Внаслідок титанічних зусиль трудових колективів парку і всього міста усього за чотири місяці було реставровано понад п'ятдесят об'єктів і «Софіївка» знову набула зовнішнього обліку.

Можна було б заспокоїтись і повернутися до буденних справ, та невдовзі, на додачу до стихійного лиха, в «Софіївці» відбулося скорочення єдиного тоді офіційного наукового підрозділу дендропарку — відділу репродуктивної біології. Ряд науковців, що працювали в «Софіївці», перейшли в інші установи й навчальні заклади. Наукова робота почала занепадати... Однак на глибоке переконання І. С. Косенка неможливо перебувати у віданні Академії наук і не виконувати наукових досліджень! І він розпочав боротьбу у владних інстанціях за відновлення наукового підрозділу, водночас спрямовуючи зусилля колективу на збереження і розвиток попередніх досягнень у галузі ботаніки й садово-паркового мистецтва, збереження історико-культурної спадщини й біотичного різноманіття.

Принципова і наполеглива позиція директора дала свої позитивні наслідки. Спочатку Івану Семеновичу вдалося ввести в штат «Софіївки» дев'ять наукових співробітників, у т. ч. одного кандидата біологічних наук — В. В. Мітіна, а з 1984 р. відновити науковий відділ, щоправда у штаті Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР (нині Національний ботанічний сад імені М. М. Гришка НАН України), однак з розташуванням відділу в «Софіївці». Пропозиції І. С. Косенка були враховані за підтримки місцевої влади, керівництва ЦРБС, Президії АН УРСР та особисто її Президента — академіка Б. Є. Патона, який вже понад півсторіччя опікується «Софіївкою» як перлиною садово-паркового мистецтва світового рівня, яку слід зберегти для прийдешніх поколінь.

Саме за наполегливою порадою академіка Б. Є. Патона, а як було не виконати пораду Президента Академії наук!, Іван Семенович долучився до наукових досліджень сам і спонукав усіх співробітників «Софіївки» підняти рівень дослідів спочатку до рівня кандидатських і докторських дисертацій, а невдовзі досягти світового рівня.

1986–1987 рр. Значно менше відомі зусилля, які доклав І. С. Косенко для відвернення хімічної загрози, що була спричинена планами будівництва цеху нікотинової кислоти під Уманню, хоча про них можна прочитати у виданій ним у 2011 р. книжці (рис. 6) — «Софіївка» за тридцять років (1980–2010) [17], на стор. 14–17 якої наведено факти з історії боротьби за екологічно-чисте повітря у «Софіївці» і в Умані.

Нині, як і тоді, в уже дещо віддалених 1986–87 рр., мало хто з мешканців Умані, а тим більше з численних шанувальників «Софіївки» за її межами, розумів, яка грізна небезпека нависала тоді не лише над «Софіївкою», а й над усім Уманським краєм. У 1986 році була прийнята Постанова ЦК КППС про спорудження нового об'єкта у складі Уманського вітамінного заводу, а саме цеху нікотинової кислоти. Було визначено місце новобудови на межі Уманського та Христинівського районів, виділено кошти, виготовлено проектно-кошторисну документацію. Нинішньому поколінню, звиклому до масових акцій протесту проти значно менш визначальних помилок влади, навіть важко уявити, яку мужність потрібно було мати, щоб домагатись скасування **ПОСТАНОВИ ЦК КППС!** Адже публічний виступ проти Постанови ЦК КППС міг коштувати не лише втрати партійного квитка і, відповідно, посади директора, а й свободи.

Щоправда, сміливості І. С. Косенку додавали переконаність у своїй правоті, підтримка колег і, особливо, схвалення й підтримка академіка А. М. Гроздинського. Тож до Москви І. С. Косенко вирушив з відкритим листом, в якому було викладено екологічні наслідки реалізації планів будівництва. Під листом стояло два підписи: І. КОСЕНКО, директор Уманського дендропарку «Софіївка»; завідувач відділу репродуктивної біології рослин Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР, кандидат біологічних наук та В. МІТІН, старший науковий співробітник відділу, кандидат біологічних наук.

Рис. 6. Обкладинка і сканована копія частини стор. 14 з книжки — «Софіївка» за тридцять років (1980–2010)

Однак і в «Известиях», і у «Литературной газете», що тоді славились на весь СРСР як викривальні борці за правду, дізнавшись, що з приводу будівництва вже є Постанова ЦК КПРС, розмову з українським шукачем справедливості припиняли. Інший, мабуть змирився б, та І. С. Косенко продовжив шукати можливості зупинити будівництво і домогся свого. Заручившись клопотанням А. М. Гроздинського зустрівся з редакторами газети «Советская культура», в якій 5 травня 1987 р. надрукували згаданого листа, а також коментар до нього академіка-секретаря відділення загальної біології АН УРСР, директора Центрального республіканського ботанічного саду АН УРСР, академіка АН УРСР Андрія Михайловича Гроздинського, чим певною мірою підстрахували себе. Ця невеличка публікація, яка тоді у московських кабінетах справила ефект бомби, що розірвалась, можна без перебільшення сказати, врятувала Уманщину від екологічної біди [17].

1992–1996 рр. Завдяки здійсненому І. С. Косенком пошуку в архівних матеріалах і консультаціям зі знаним істориком — знавцем Уманщини, Григорієм Храбаном, йому вдалося очистити від псевдонаукових нашарувань історію будівництва «Софіївки» і його справжніх будівничих, спростувати легенду про міфічного зодчого-кріпака Зарембу [1, 15], яка періодично оприлюднюється неглибокими дослідниками й дотепер. Проведена Іваном Семеновичем багаторічна клопітна праця щодо вивчення історії створення парку увінчалась розкриттям закладеного зодчим парку, польським військовим інженером Людвігом Метцелем архітектурно-семантичного задуму. Внаслідок цього було відновлено втрачені раніше історичні назви ландшафтних композицій та малих архітектурних форм, в образах яких Л. Метцелем були трансформовані і матеріалізовані фрагменти поеми Гомера «Одіссея» [2, 3,

Туман над «Софіївкою» та Уманню

Історія публікації

Переглядаючи архівні матеріали та публікації, що збереглися з минулих років, натрапив на статтю «Туман над «Софіївкою», яка була надрукована в газеті «Советская культура» 5 травня 1987 року, і вирішив теж розмістити в цьому збірнику. Подія ця нині призабута і мало кому відомо, яка грізна небезпека нависала тоді над нашим краєм, у тому числі над «Софіївкою». Адже в 1986 році була прийнята постанова ЦК КПРС про спорудження нового об'єкта у складі уманського вітамінного заводу — цеху нікотинової кислоти з конкретною адресою будівництва — на межі Уманського та Христинівського районів, біля автомагістралі Умань — Вінниця — Львів, на базі новозбудованого складу «Сільгоспхімії». До березня 1987 року вже виготовили проектно-кошторисну документацію, і я був присутній на нараді в кабінеті керуючого трестом «Уманьпромжитлобуд»

13, 15, 18]. Оpubлікована І. С. Косенком в авторитетному Міжнародному науковому журналі «Інтродукція рослин», що видається при Національному ботанічному саду ім. М. М. Гришка спільно з Національним дендрологічним парком «Софіївка» та Державними дендрологічними парками «Олександрія» (м. Біла Церква) і «Тростянець» (селище Тростянець, Ічнянського району, Чернігівської обл.) НАН України під назвою «Матеріалізація образів Гомерової «Одіссеї» в паркових композиціях «Софіївки» як вершина геніальності Людвіга Метцеля» [19] стала справжнім одкровенням не лише для дослідників історії парку, а й для переважної більшості екскурсиводів, що впродовж десятиріч звикли повторювати побутові назви багатьох паркових композицій і об'єктів, що склалися переважно в період перебування «Софіївки» у віданні Управління військових поселень або в більш пізні періоди, зокрема й радянські часи. Частина з них, як наприклад, гроти «Західний» і «Горішок», камінь «Шапка Мономаха», «Кавказька гірка», «Мертве озеро», «Острів кохання» та ін., так само, як некоректні назви статуї «Вічний Жид» або «Агасфер», що в усіх радянських виданнях про «Софіївку» описується під назвою «Зима», виникли через банальне незнання історії, інші через некоректні переклади іншомовних путівників, а деякі — з ідеологічних міркувань. До останніх належить величезна брила граніту, що наполовину виступає з води Нижнього ставу, названа Л. О. Казаріновим уже в ХХ ст. «Каме́нем Смерті». Відома навіть легенда про загибель сотень кріпаків під цією скелею, що начебто зірвалася з місця, де її встановлювали. Не вдаючись до деталей виконаного І. С. Косенком наукового пошуку для відновлення історичних назв об'єктів парку, неупередженому читачеві рекомендуємо ознайомитись з цитованою статтею [19], однак перерахуємо відновлені історичні назви вищезгаданих, а саме: гроти «Західний» і «Горішок» слід називати «Сцілли» і «Поліфема», «Кавказька гірка» — «Острів Ітака», підземну річку «Стікс» — річку «Ахеронт», «Мертве озеро» — «Ахеронтійське озеро», «Острів кохання» — «острів Анти-Цирцеї», а статую «Вічний Жид» або «Агасфер» чи «Зима» — статую «Одіссея». Непідготовлений і незнайомий з міфологією Стародавнього Світу людині надто важко збагнути, чому замість такої близької й зрозумілої назви «Горішок» слід вживати грот «Поліфема», адже здається, що величезну гранітну брилу підтримує лише невеликий схожий на горішок округлий камінь (рис. 7), хоча насправді ця брила лежить на природній основі і міцно тримається завдяки майстерному використанню законів фізики, що стосуються стійкої рівноваги.

Рис. 7. Грот «Поліфема»

В умовах політичної й економічної кризи 90-років І. С. Косенко у відповідності з оригіналом карти-схеми розвитку «Софіївки» за 1855 р. рекордними темпами розгорнув будівництво нової частини ландшафтного парку по тальвегу Грекової балки з вхідною зоною з вул. Київська [3, 20, 21].

Тож цілком заслужено у 1995 р. «Софіївка» за краще збереження, відновлення й реставрацію пам'яток історії, культури, архітектурних споруд і природних ландшафтів була нагороджена медаллю, дипломом і пам'ятною табличкою міжнародної організації Європа-Ностра.

У 1999 році за активну роботу зі збереження і відновлення старовинних парків І. С. Косенко нагороджений дипломом та пам'ятним знаком Центру захисту історичних ландшафтів Польщі, а у 2005 р. він став лауреатом Державної премії України в галузі архітектури.

Гарне підтвердження правдивості слів зі старої пісні Л. Ошаніна: «Не думай, що все відспівали, що бурі усі відлунали, працею на мету велику, а слава тебе знайде!»

2014-2015 рр. І сьогодні І. С. Косенко розпочав реставрацію історичного ядра парку за архівними кресленнями. Не всі відвідувачі «Софіївки», звиклі до її непролазних заростів самосіву, схвалюють санітарні рубки, коли на їхніх очах падають підрізані бензопилами начебто старі дерева, однак вже за два-три місяці саме вони ж залишають у книзі відгуків захоплені враження про оновлення парку [20]. З-поміж таких «новацій», як висловлюються незнайомі зі справжньою історією парку молоді його відвідувачі, на особливе схвалення заслуговує реставрація «Острова Ітаки», що прикрашає північно-східний схил над «Нижнім ставом». Очищений від багаторічних відкладень намитого ґрунту, самосійних дерев та перерослого ялівцю беріг вабить око відкритими виходами природних гранітних брил, між якими вдалося відкопати старовинні гранітні сходи, знайомі з дитинства уманцям старшого покоління.

Секрети успіху. Можна називати багато інших, можливо менш гучних, але не менш значимих для України досягнень Івана Семеновича. Спробуймо лише зрозуміти, як він спромігся у роки загальної кризи і занепаду домогтися радикальної реконструкції «Будинку творчості вчених», який дивує своєю зірковістю не лише українців, а й розбалуваних західним сервісом іноземців, побудувати цілий комплекс з лабораторним корпусом, прекрасним готелем, акварієм, магазином «Флора «Софіївки»!

Чому розташована у невеликому провінційному місті «Софіївка» набула міжнародного визнання? Ці питання хвилюють не тільки пересічних відвідувачів «Софіївки», а й науковців. Адже в Україні є парки з не менш славною історією. Так побудована за кошти Ф. К. Браницького для його дружини Олександри білоцерківська «Олександрія» мала у житті подружжя Браницьких незрівнянно вищий статус, ніж статус уманського парку для Потоцьких. Крім того, загальне фінансове становище білоцерківських магнатів було значно стабільнішим, ніж Потоцьких [3, 7]. Не менш точною була композиційна відповідність «Олександрії» канонам ландшафтного стилю. Однак нині слава «Софіївки» перевершує принадності і «Олександрії», і решти старовинних парків.

Не можна знайти іншої відповіді, аніж стандартне посилання на «Людський фактор», вкладаючи у його зміст насамперед генотип і мудрість матері щодо способів виховання, що все життя спонукають І. С. Косенка зробити все, щоб мама пишалася ним, поки вона була жива, і не осоромити пам'ять про неї нині. Решта закономірних, а також нібито випадкових чинників, як то підтримка Президента НАН України академіка Б. Є. Патона, сприяння керівництва Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка НАН України, насамперед академіка НАН України А. М. Гродзинського і члена-кореспондента НАН України Т. М. Черевченко, численних урядовців, керівників на місцях, незважаючи на всю їхню надзвичайну вагомість і позитивний вплив на результати діяльності І. С. Косенка — усі вони похідні від природних і вихованих з дитинства чеснот Івана Семеновича, любові дітей і онуків, поваги до колег [3], бережного ставлення до підлеглих.

Протягом 35 років праці на посаді директора, І. С. Косенко став шанованою людиною в колективі, місті, Україні та за її межами, подвижником музейної справи, реконструктором існуючих і творцем нових ландшафтних композицій парку. Так, для зменшення антропогенного навантаження, з метою збереження історичного ядра, у новій, західній частині «Софіївки» нині створено практично новий парк площею 53 га, в якому зосереджено основний колекційний фонд рослин-інтродуцентів. Згідно розпорядження Кабінету Міністрів України № 73 від 11.02.2004 р. Колекції інтродуцентів деревних і кущових рослин внесено до реєстру

Національного надбання. Проведені в «Софіївці» роботи з реконструкції та відновлення історичних ландшафтів, а також зі створення нових ландшафтних композицій нині стали прикладом для збереження інших парків. Завдяки власному баченню особливостей парку, яке ґрунтується на глибоких знаннях і загальній ерудиції, І. С. Косенко зумів возвеличити «Софіївку» до світового рівня, тож цілком справедливо її називають «Чудом України» [3], що підтверджено переконливою перемогою в акції-конкурсі «7 чудес України», яка завершилась 27 серпня 2007 р. врученням пам'ятного знаку.

Свідченням визнання на державному рівні досягнень очолюваного І. С. Косенком колективу «Софіївки», що домігся надзвичайно високих показників у своїй діяльності щодо використання інтелектуального потенціалу нації, реалізації ідей національного відродження й розвитку України, наявність у ньому визнаних на світовому рівні фахівців з величезним досвідом роботи, які забезпечують вагомі наукові результати й реальні перспективи розвитку вітчизняної науки, а також наявність сучасної матеріально-технічної бази, що надає можливість розвивати діяльність сформованих у цій установі НАН України наукових шкіл, став Указ Президента України № 249/2004 р. від 28.02.2004 р., яким дендрологічному парку «Софіївка» наданий статус національної установи, і він став називатись Національний дендрологічний парк «Софіївка» НАН України. У 2005 р. Постановою Президії НАН України № 68 від 06.04.2005 р. науковий статус «Софіївки» було підвищено до Науково-дослідного інституту НАН України [3].

Завдяки наполегливості і вмілому підбору кадрів Іваном Семеновичем створено в «Софіївці» чотири наукові відділи і дві наукові лабораторії, Науковий гербарій, відкрито аспірантуру, розвинена потужна матеріально-технічна база. У «Софіївці» працюють 42 науковці, з яких: 2 доктори, 16 кандидатів наук, та 8 аспірантів і здобувачів. Загальна кількість працюючих у парку зросла з 81 у 1980 році до 352 осіб у 2015 р., 140 з яких утримуються за бюджетні кошти, решта — за рахунок спецнадходжень, тобто коштів зароблених трудовим колективом установи. Як керівник науково-дослідного інституту І. С. Косенко постійно піклується про підготовку наукових кадрів, він є членом-кореспондентом НАН України, професором Уманського державного педагогічного університету, організовує майже щорічні експедиційні поїздки наукових працівників «Софіївки» парками і природними насадженнями Австрії, Англії, Болгарії, Італії, Китаю, Німеччини, Польщі, Румунії, Словаччини, США, Туреччини, Угорщини, Франції, Чехії та ін. країн світу [3].

Звідки ж беруться здається майже невичерпні сили і енергія Івана Семеновича Косенка? Як йому вдається зробити те, що більшість вважає неможливим? Аналізуючи його біографію бачимо, що загалом вона мало відрізняється від біографій ровесників, яких не зовсім вдало нині названо «Діти війни». Однак читаймо:

Народився Іван Семенович Косенко 3 грудня 1940 року у с. Хрестителеве, Чорнобаївського р-ну, Черкаської обл., що веде відлік з другої чверті XVIII сторіччя. Село розділене мілководною річкою Коврай, притокою р. Сула, розташоване на берегах озера Бакай. Це лівобережна Україна. До райцентру, смт. Чорнобай, — 16 км. Землі хутора Лозового, з якого бере свої витoki Хрестителеве, належали спочатку Горошинській сотні Лубенського полку, а з 1764 р. — Кропивнянській сотні Переяславського полку. Радянську владу в селі було встановлено у 1919 р. Три страшних роки — з вересня 1941 до вересня 1943 р., село було під німецько-фашистською окупацією. У роки Великої Вітчизняної війни 435 мешканців села воювали на фронтах, 359 з них не повернулися до рідних домівок [3, 20].

Не дочекався батька і Іван Семенович. Його тато — Семен Антонович, загинув у боях на І-му Українському фронті у 1944 р. Тож зростав у типовій для повоєнної України неповній селянській сім'ї і, як писав Василь Симоненко, «тільки матері ласку знати довелось хлопчині цьому». У щоденній з малечку обов'язковій для всіх дітей праці (в Анастасії Макарівни окрім Івана Семеновича зростали ще син Андрій — 1928 р/н та донька Надія — 1936 р/н) формувався характер майбутнього директора. Життя у, м'яко кажучи, дуже обмежених достатках сприяло вихованню у юнака надзвичайної скромності і доброти [3].

Після закінчення школи працював муляром, столяром, монтажником-висотником у різних організаціях Черкаської і Донецької областей. Після закінчення військової служби

працював на різних посадах у галузях народного господарства України. Уманський сільськогосподарський інститут (нині Уманський національний університет садівництва) закінчив у 1970 р., а у 1977 р. — педагогічний факультет Української сільськогосподарської академії (нині Національний університет біоресурсів і природокористування України). У 1971–1980 рр. — викладач Уманського технікуму механізації (нині Агротехнічний коледж Уманського національного університету садівництва). З другого квітня 1980 р. й понині, як вже було зазначено, очолює Національний дендрологічний парк «Софіївка».

Виховав двох чудових доньок, котрим допомагає виховувати чотирьох онуків — двох хлопців і двох дівчат. Безжална хвороба дуже рано забрала кохану дружину Надію Олексіївну. Овдовіти завжди страшно, а особливо у п'ятдесятирічному віці. Багато журливих пісень складено і написано інших художніх творів про гірку вдовину долю... І то є правда! Однак жінці у повсякденних побутових клопотах мабуть легше, ніж чоловікові втамувати душевний біль. Іван Семенович не занепає, не зламався. Він увесь час віддає роботі, дарує тепло своєї щедрої душі дітям й онукам, горнеться до рідної мами. Не зраджуючи ні на мить пам'ять про свою Надюшу знайшов у собі сили не тільки жити і працювати, а й прихистити Валентину Петрівну, яка після смерті чоловіка залишилась з донькою сама. От і живуть разом, допомагають один-одному, ростять онуків.

За час трудової діяльності Іван Семенович проявив себе вмілим організатором, принциповим і вимогливим керівником. Велику увагу приділяє розвитку парку та створенню належних умов праці для працівників, піклується про добробут пенсіонерів, що раніше працювали в «Софіївці» та допомагає їм відчувати себе потрібними в колективі людьми. Цю опіку відчув на собі і колишній директор Денис Степанович Кривулько, що прожив майже 105 років [3] і працівниця розсадника Марія Афанасіївна Михайловська, котра пережила 100-річний ювілей, і багато інших пенсіонерів «Софіївки» [20].

І. С. Косенко — людина високих моральних принципів, невтомний дослідник, науковець, педагог та наставник. Його ім'я як вченого і керівника національної установи України, науково-дослідного інституту НАН України широко відоме не тільки в нашій державі, а й далеко за її межами. Перу І. С. Косенка належить 5 одноосібних монографічних робіт та 14 у співавторстві, а також понад 250 наукових та науково-популярних праць, присвячених історії «Софіївки», вивченню рослинного багатства України, теорії інтродукції і акліматизації рослин, збереженню і збагаченню біотичного різноманіття та екології рослин, паркобудівництву та ін. Він є автором нових способів сівби насіння деревних культур та прискороного вегетативного їх розмноження, підтвердженням чому є два авторські свідоцтва та три патенти. За його безпосередньої участі і завдяки ентузіазму у створенні колекцій рослин, зберігаються і щороку поповнюються найкращі колекції рослин Правобережної України родів: ліщина, ялина, ялівець, бук, рододендрон, троянди, а також багатьох витких, ґрунтопокривних та рідкісних і зникаючих видів рослин [3].

І. С. Косенко відомий вчений, визнаний фахівець у галузі біології, дендрології, інтродукції та акліматизації рослин, екології, селекції, садово-паркового мистецтва, реставрації парків та сучасного паркобудівництва. Іван Семенович — доктор біологічних наук, професор, член-кореспондент НАН України, заслужений працівник культури України, Акредитований член академії архітектури України, член Міжнародного комітету історичних парків та місць ICOMOS-IFLA [3].

За високі трудові здобутки він отримав ряд державних нагород України — орден «За заслуги» III ступеня (2000 р.), II ступеня (2006 р.) та I ступеня (2015 р.), він лауреат Державної премії України в галузі архітектури (2005 р.), «Заслужений працівник культури України» (1999 р.).

У 2005 році Іван Семенович став лауреатом Міжнародної премії ICOMOS-IFLA імені професора Яна Захватовича, а у 2008 році отримав звання «Почесний громадянин м. Умань» [3].

Іван Семенович є лауреатом премії НАН України ім. В. Я. Юр'єва, нагороджений: срібною медаллю ВДНГ 1985 р., відзнаками НАН України «За трудові досягнення» IV ступеня та «За наукові досягнення», медаллю «Ветеран праці», медаллю і знаком китайської провінції

Ліань, нагрудним знаком ДПА «За честь і службу» і «Умань-поріднення» та має багато почесних нагород державного, регіонального, галузевого та міжнародного рівнів. Неодноразово нагороджувався Почесними грамотами, зокрема Кабінету міністрів України, Президії НАН України, Національного ботанічного саду ім. М. М. Гришка, Черкаської обласної та Уманської міської ради [3].

Життєві пріоритети окремих особистостей і цілих станів змінювались неодноразово протягом років, десятиліть, століть, що минули з часу заснування «Софіївки». Значно швидше змінювались правителі великих держав, назви і межі самих держав, змінювалось підданство і прізвища господарів, статус і відомче підпорядкування парку — вічна тільки любов у всіх її різноманітних проявах, що надихає великі творіння людського генія, які стають втіленням великої романтичної любові: любові до жінки, любові до природи і її красот, любові до мистецтва в усіх його стилях і напрямках, любові до самого життя [21].

Саме це чисте і вічне почуття, висловлене в одній лише його фразі: «Софіївка» — любов моя», надихає Івана Семеновича Косенка до праці й сприяє залученню однодумців до шляхетної справи збереження і розвитку неповторної перлини нашої держави. А «Софіївка» завжди була і залишається вічним прикладом олігархам усіх часів і народів, що слід подарувати коханій, щоб твій дарунок прославив у віках не тільки її, але і тебе самого [21].

Отже, засвідчуючи трудові досягнення й аналізуючи життєвий шлях директора Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України, члена-кореспондента НАН України, доктора біологічних наук, професора, заслуженого працівника культури України, лауреата державної премії України в галузі архітектури, кавалера багатьох державних і відомчих та міжнародних нагород, Почесного громадянина м. Умань, багаторічного члена Українського товариства генетиків і селекціонерів, видатного вченого-фітобіолога, загально визнаного дослідника ліщини і фундука Івана Семеновича Косенка, можна стверджувати про надзвичайно вдале поєднання його генотипу з умовами його прояву внаслідок правильного виховання в сім'ї, що сприяли розвитку кращих рис його постаті як антикризового менеджера спроможного досягати бажаного успіху у найскрутніших економічних і політичних умовах.

Список літератури наведено за порядком цитування.

1. *Косенко І. С.* Ретроспективний огляд історії заснування, будівництва та утримання «Софіївки» / І. С. Косенко // Автохтонні та інтродуковані рослини: зб. наук. праць НДП «Софіївка» НАН України. — 2013. — Вип. 9. — С. 23—27.
2. *Косенко І. С.* 50-річчя Національного дендрологічного парку «Софіївка» як наукової установи НАН України / І. С. Косенко // Автохтонні та інтродуковані рослини України: зб. наук. праць НДП «Софіївка» НАН України. — 2005. — Вип. 1. — С. 7—16.
3. *Опалко А. І.* Творець новітньої історії "Софіївки" (до 70-річчя зо дня народження члена-кореспондента НАН України Івана Семеновича Косенка) / А. І. Опалко // Вісник УТГіС. — 2010. — Т. 8, № 2. — С. 344—350.
4. *Косенко І. С.* Рекультивация ландшафтів і насаджень Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України, зруйнованих повинню 1980 року / І. С. Косенко, В. М. Грабовий, А. І. Опалко // Відновлення порушених природних екосистем: матеріали. III міжнар. конф., (Донецьк, 7–9 жовтня 2008 р.). — Донецьк: ДБС, 2008. — С. 273—280.
5. *Андреев Н.* Софиевка / Н. Андреев // Московский телеграф. — 1832. — № 5. — С. 68—82.
6. *Анциферов Н. П.* Софиевка // Из дум о былом: Воспоминания / Н. П. Анциферов. — М.: Феникс: Культурная инициатива, 1992. — Гл. 2. — С. 25—27.
7. *Васильев С. А.* Парки «Софіївка» та «Олександрія»: порівняльний аналіз історії створення / С. А. Васильев, І. І. Кривошея // Старовинні парки і ботанічні сади — наукові центри збереження біорізноманіття та охорона історико-культурної спадщини: матеріали. міжнар. наук. конф., присвяченої 210-річчю «Софіївки», (Умань, 25–28 вересня 2006 р.). — К.: Академперіодика, 2006. — С. 62—67.
8. *Иващенко В.* Исторический очерк Умани и Царицына сада (Софиевки) / В. Иващенко. — К.: Тип. С. В. Кульженко, 1895. — 57 с.

9. *Кравцова І. В.* Історичні особливості формування Національного дендрологічного парку "Софіївка" НАН України / І. В. Кравцова // Наукові записки Вінницького педуніверситету. Сер. Географія. — 2011. — Вип. 22. — С. 77—84.
10. *Усенко П.* Потоцькі, без яких не було б "Софіївки" / Павло Усенко // Студії мистецтвознавчі. — 2010. — № 4. — С. 7—31.
11. *Чубіна Т. Д.* Дендрологічний парк «Софіївка»: садово-парковий комплекс Потоцьких / Т. Д. Чубіна // Наукові праці Чорноморського державного університету ім. Петра Могили: Історичні науки. — 2009. — Т. 100, № 87. — С. 140—148.
12. *Aftanazy R.* Dzieje rezydencji na dawnych kresach Rzeczypospolitej : wojewodztwo braclawskie / Roman Aftanazy. — Wrocław: Zakł. Narod. im. Ossolińskich, 1996. — Т. 10. — 573 p.
13. *Themery T.* Guide de Sophiowka: surnommé la merveille de l'Ukraine, Jardin de la couronne situé près d'Human, dans les colonies militaires / Theodore Themery. — Odessa: A. Braun, 1846. — 63 p.
14. *Trembecki S.* Sofiówka. Poeme polonais; traduit en vers francais par le comte de Lagarde, membre de l'Académie de Naples / Stanislaw Trembecki. — Vienne: De L'Imprimerie d'Antoine Strauss, 1815. — 160 p.
15. *Косенко І. С.* Дендрологічний парк «Софіївка» / І. С. Косенко, Г. Ю. Храбан, В. В. Мігін, В. Ф. Гарбуз. — К.: Наук. думка, 1996. — 185 с.
16. *Косенко І. С.* Осіанічні мотиви в паркових пейзажах «Софіївки» / І. С. Косенко // Вісник Білоцерківського державного аграрного університету: зб. наук. праць. Біла Церква, 2008. — Вип. 54. — С. 19—23.
17. *Косенко І. С.* «Софіївка» за тридцять років (1980–2010): зб. наук. і наук.-популярних праць / І. С. Косенко. — К.: Академперіодика, 2011. — 140 с.
18. *Косенко І. С.* Матеріалізація образів Гомерової «Одіссеї» в паркових композиціях «Софіївки» як вершина геніальності Людвіга Метцеля/ І. С. Косенко // Інтродукція рослин. — 2000. — № 2 — С. 16—21.
19. *Косенко І. С.* Національному дендрологічному парку "Софіївка" НАН України — 210 лет / І. С. Косенко, В. Н. Грабовий // Старовинні парки і ботанічні сади — наукові центри збереження біорізноманіття та охорона історико-культурної спадщини: матеріали. міжнар. наук. конф., присвяченої 210-річчю «Софіївки» 25–28 вересня 2006 р. — К.: Академперіодика, 2006. — С. 15—29.
20. *Опалко А. І.* Відродження «Софіївки» як приклад сталого розвитку в кризових умовах (до 35-річчя члена-кореспондента НАН України Івана Семеновича Косенка на посту директора дендропарку) / А. І. Опалко // Програма науково-практичної конференції, присвяченої 75-річчю Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка та хіміко-біологічного факультету «Концепція сталого розвитку та її реалізація в освіті», (Тернопіль, 16–18 квітня 2015 р.). — Тернопіль: Тернопільський нац. педуніверситет ім. Володимира Гнатюка та ін., 2015. — С. 2.
21. *Опалко А. І.* Відродження «Софіївки» як приклад збереження і розвитку старовинних парків у кризових умовах (до 35-річчя члена-кореспондента НАН України Івана Семеновича Косенка на посту директора дендропарку) / А. І. Опалко // Актуальні проблеми садово-паркового мистецтва: матеріали. міжнар. наук. конф., (Умань, 27–28 травня 2015 р.). — Умань: УНУС; НДП «Софіївка» НАН України, 2015. — С. 18—22.

А. І. Опалко — кандидат сільсько-господарських наук, професор, завідувач відділу фізіології, генетики, селекції та біотехнології рослин Національного дендрологічного парку «Софіївка» НАН України